

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Інна Старовойтенко

●

ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО І ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ У КОРОТКОМУ ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДІАЛОЗІ (1908-1910)

Листування Євгена Чикаленка (1861-1929) з Василем Доманицьким (1877-1910) належить до недовготривалого, однак інформаційного. Активна громадська позиція, відданість українській справі, спільна праця на ниві національного життя спонукали відомих сучасників до необхідності епістолярної комунікації. Є. Чикаленко у той період видавав у Києві щоденну українську газету «Рада» (1906-1914), був популярним громадсько-політичним і культурним діячем, фундатором перших політичних партій Наддніпрянщини і Товариства українських поступовців, традиційно збираючи у своїй київській оселі з'їзди останнього та гуртуючи таким чином однодумців з усієї України. Зазначимо, що постійним учасником тих всеукраїнських зібрань від чернігівського осередку товариства був Ілля Шраг. В. Доманицький на той час був відомий як талановитий публіцист, редактор першого повного в Росії «Кобзаря» Т. Шевченка та «Історії України-Русі» М. Аркаса, автор монографії «Критичний розслід над текстом «Кобзаря», дослідник творчості М. Вовчка та кооперативний діяч, один з найактивніших дописувачів газети «Рада». На її шпальтах позначився неповторний журналістський стиль В. Доманицького, який вчасно й уміло реагував на актуальні питання тогочасного життя, вів достойні дискусії з опонентами, подавав розлогі й багаті рецензії на відомі твори, біографічні нариси про українських письменників, висвітлював питання кооперативного руху не лише в українському, а й у європейському контекстах. Бо був активним кооператором, у 1902 р. організував у рідному с. Колодистому Звенигородського повіту на Київщині перше на Правобережній Україні позиково-ощадне товариство, написав ряд популярних брошур на економічно-кооперативну тематику. Діяльність В. Доманицького у Колодистому, публічний захист ним селян від свавілля майнових землевласників потрапили у поле зору місцевої адміністрації, яка запідозрила його у неблагонадійності та добилася в кінці 1907 р. вислання діяча на 3 роки у Вологодську губернію (вирок був зафіксований у постанові міністра внутрішніх справ Росії, що надійшла у Київ 10 грудня 1907 р.). Але хворіючи з 1901 р. на сухоти, В. Доманицький самовільно уникає заслання і виїздить на початку 1908 р. до Галичини, проживаючи 3 роки у кліматичних умовах, які полегшували його самопочуття: Закопаному, с. Криворівні, бував у Львові, Кракові, 1910 р. переїхав на південь Франції, у містечко Аркашон, де й згасло його коротке багатостраждальне життя.

Саме з виїздом до Галичини у В. Доманицького зав'язалося листування з Є. Чикаленком. Очевидно, у попередні роки була можливість безпосереднього спілкування, про що свідчить згадка в одному з листів. Без сумніву, Є. Чикаленко глибоко поважав свого адресата, який був серед найпопулярніших авторів його дітища - газети «Рада» із самого початку її видавничого життя. Тому й звертається до нього з пропозицією підтримати новий тематичний курс, який взяла редакція з 1908 р., бажаючи

перетворити «Раду» на справжню українську газету не лише за назвою, а й за змістом. Взятий курс передбачав висвітлення газетою в основному національних тем і набуття нею таким шляхом оригінального вигляду. Бо у попередні роки через брак дописувачів і газетно-журналістського досвіду практикувалося дублювання російських газет, яке дуже шкодило її популяризації. Адже звиклий до російської мови український читач обходився російською пресою, яка була йому звичною, мала кращий зовнішній вигляд, до того ж доносила новини оперативніше, ніж українська газета. Тому й було у неї лише півтори тисячі прихильників, відданих передплатників. Брак останніх створював великі матеріальні труднощі перед газетою, потребу утримувати видавничу справу коштами Є. Чикаленка та його однодумців. Саме ця прикра ситуація спонукала видавців шукати відповідні тематичні курси, наблизити їх до потреб українського читача, який би знав, що певні газетні матеріали він може знайти лише на шпальтах української газети.

Є. Чикаленко звертається до В. Доманицького з конкретною пропозицією: подавати до газети нариси про національне відродження в інших народів, які його вже успішно пройшли або проходили та досягли значних результатів. Українці ж тоді були лише на початку складного шляху націотворення і потребували повчального досвіду. Є. Чикаленко також пропонував кореспонденту взятися за редагування української селянської газети, яку він планував заснувати у Києві таким чином, щоб komponувати її з матеріалів на с/г тематику, що надходили до «Ради». Але цей задум не був реалізований у зв'язку із заснуванням М. Грушевським у Києві газети «Село» (1909-1911).

Листи В. Доманицького інформаційніші, ніж кореспонденція Є. Чикаленка. Вони відображають його активну працю за кордоном в останні роки життя. Видно, що публіцист продовжує співпрацювати з українськими виданнями, пише до «Діла» та «Ради», реалізує спільно з В. Липинським проект видання популярних книжечок, займається науковою працею, отримуючи від приятелів необхідну літературу. Він планує завершити ґрунтовне дослідження творчості Марка Вовчка, довести автентичність окремих творів письменниці, в авторстві яких засумнівалися окремі сучасники, готується до другого видання науково-популярної «Історії України-Русі» М. Аркаса, частину коштів на яке отримає ще від покійного автора. Видно, що він звертався до старшого сина М. Аркаса, шукаючи у родини матеріальної підтримки. В. Доманицький продовжує цікавитися кооперативним рухом, читає необхідну літературу та має намір публікувати у «Раді» матеріали на цю тематику. Також клопочеться справами свого дітища - Колодиського ощадно-позичкового товариства, яке фактично очолював до виїзду за кордон, просив у адресата допомоги для вирішення формальних справ.

Отже, у запропонованому корпусі взаємного листування відбилися такі основні сюжети: 1) клопотання видавця Є. Чикаленка про поліпшення стану газети «Рада», пошук підтримки у В. Доманицького; 2) біографічні факти про обставини життя і заняття останнього за кордоном; його наукова, публіцистична і видавнича праця, зв'язок з кооперативним рухом; спілкування з відомими сучасниками - В. Липинським, М. Грушевським, Г. Хоткевичем, подружжям Козловських; наміри щодо другого видання «Історії України-Русі» М. Аркаса. Усі зазначені теми є надзвичайно важливими для відтворення життєпису В. Доманицького та його сучасників, дослідження видавничих проблем газети «Рада», відображення стосунків популярного дописувача з її видавцем. Є. Чикаленко тримав свого адресата у курсі основних видавничих справ, інформував його про тенденції з передплатою на газету, викладав свої плани та наміри, давав оцінку і окремим статтям свого адресата.

Листи, запропоновані у публікації, скопійовані з автографів, які зберігаються в архівах двох установ: Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського і відділу рукописних фондів та текстології інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Вони об'єднані за хронологічним принципом в епістолярний діалог, розпочатий Є. Чикаленком через кілька місяців після від'їзду В. Доманицького за кордон. У публікації збережено усі авторські особливості текстів, лише внесені синтаксичні правки та виправлені орфографічні описки. До порядкового номера кожного листа прикріплений археографічний коментар з характеристикою документа, відзначенням його основних особливостей. Листи В. Доманицького, як бачимо, датовані двома стилями, біля дати автор писав і свою повну адресу. Останній його лист датований роком за штемпелями на конверті та змістом інформації. Кореспонденція В. Доманицького написана дрібним і часто нерозбірливим почерком, до якого довелося

певний час звикати. Обидва кореспонденти допускали русизми, мали свій стиль викладу інформації. Оскільки у запропонованих джерелах піднімалися в основному теми загальноукраїнського значення, які стосувалися усіх регіонів України, бо, газета ж «Рада», безперечно, читалася і на Чернігівщині та висвітлювала матеріали про життя краю, то вважаємо цілком логічним помістити їх саме у цьому часописі. До того ж в одному з листів згадується цікавий факт про намір ініціаторів другого видання «Історії України-Русі» М. Аркаса відправити художника О. Куриласа, обраного ними для ілюстрування праці, у Київ та Чернігів, очевидно, у Чернігівський музей старожитностей ім. В. В. Тарновського для вивчення історичного матеріалу. Зазначимо, що В. Доманицький після першого видання «Історії» відправляв з Петербурга до Чернігова негативи її ілюстрацій. А одним із кандидатів на ілюстратора другого видання був чернігівський художник М. Жук¹.

Документи

№ 1*

Київ, марта 28 ст[арого] ст[ило], року 1908

Високоповажаний та любий Василю Миколаєвичу!

Захворів я на инфлюенцу, не вихожу з хати, то по цілих днях пишу свої спомини та «дрібні листи» до земляків. Прийшла черга й до Вас.

Слава Богу, тепер у нас в редакції настала злагода, тиша, яку можна вважать за райське життя в порівнянні з тим, що ми переживали в 1906 році. Ви, яко вітер², десь літали тоді і не були в нашій гущі, то й не знаєте тих мук, які ми тоді переживали, а особливо я, що був тим буфером, об який разураз стукались дві ворожі сили³ - Леонтович⁴ та Грінченко⁵. Се моє становище вкрай розстроїло моє здоров'я, і я мусів тікати за границю в санаторію; але Бог з ним, з тим минулим. Слава Богу, що воно вже минуло і що тепер налагодились у нас відносини зо всіма «славнозвісними» українцями, само собою, окрім тих, що вигукують, по безсмертному виразу Модеста⁶ - «Або жовтень, або я!» Але ніяк не налагодяться відносини з передплатниками, т. е. з публікою. Все таки число їх вертиться круг закладої цифри - 1500, як у покійної «К[иївської] Старини»⁷ коло 500. То набереться вже 1600-1700, а потім дивись - упало на сотню, дві і т. д. Багато сьому причин, але найголовніша та, що нема публіки, звиклої до літературної мови, мало літераторів, звиклих до народної мови. Я вже починаю привикати (тай пора! бо вже 3-й рік), що нам що-разу доведеться докладати не менше, як по 20 т[исяч] рублів і клопочусь, аби роздобували ті гроші, бо, на мою думку, газета у нас мусить бути, хоч би вона мала всього на всього 150, а не 1500 передплатників.

А тим часом хочеться таки побільшити число передплатників, для сього ми робили все можливе, між инчим (іменно між инчим), треба вжити всіх заходів, аби й газету зробити цікавішою, поскільки се можливо з нашими теперішніми літературними силами. Наша газета не може конкурувати з російськими свіжостями новинок, бо хоч би вона вся друкувалась по телеграфу, то й то в Одесі, Полтаві, Катеринославі, вона не поспіє за місцевими. Значить, не в сьому центр ваги, а в змісті. Але високоталановитих письменників (як Шевченко, М. Вовчок, Куліш) ми теж зараз не маєм; не маєм й одного видатного юмориста, бо «хахлацький» юмор розплився по всіх 25, чи 30 мільйонах нашого люду і в кожного сидить десь «під вусом», а на папері рідко вливається. Хоч сядь - тай плач! А треба ж щось зробити, щоб газета була цікавіша, щоб більше люду її передплачувало, бо чим далі, тим трудніше добувать гроші на доплату дефіцитів; вже починають люде губити віру, що вона може стать на ноги, вже переконуються, що дефецит сей стане хронічним.

Фед[ір] Пав[лович]⁸ все говорить про потребу реклами. Ми се робим по змозі, але по моему не в тім ґрунт, що нас не знають, а в тім, що не хочуть знати. Се видно з статистики передплатників. За три роки життя газети її виписувало до 10 тисяч призвіщ. 10 тисяч душ зацікавились нею, попробували виписать, а задоволених осталося тільки 1500, які й на далі виписують. Се ті самі 1500, які виписують і «Р[ідний] Край»⁹ і ЛНВістника¹⁰

* Лист на бланку з відбитком у лівому кутку: «Редакція і головна контора часопису «Рада» у Києві, Велика Підвальна вул. 6, біля Золотих воріт», праворуч навпроти нього - місце для дати, куди автор вписав відповідні дані. Розмір обох аркушів - 22-28,5 см, текст написаний світло-чорним чорнилом. Посередині по лінії складання листа є надриви на 1,5 см, але вони попадають на міжряддя тексту і його прочитання не ускладнюють.

(правда не всі виписують, але з числа тих самих, що виписують «Раду»). Яюсь нам прислали адреси «Р[ідної] Справи»¹¹ і виявилось, що й сю газету виписували наші ж передплатники, за маленькими винятками. Одним словом, з 25 мільйонів найшлося 1500 душ, які зацікавились укр[аїнською] пресою, але все таки треба се число збільшувати. Щоб підняти дух, надію у сих 1500 душ і підбити їх на більш енергичну пропаганду національного відродження, надумався я дати в «Раді» ряд статей про те, яким шляхом йшов сей процес у інших народів за границею і у нас. Треба розказати як одроджувались чехи, словаки, хорвати, серби, болгары і у нас - литовці, ести, латиші, вірмени, грузини та и*.

Але треба розказувати жваво, цікаво, легко, напів-анекдотично, белетристично, а не сухо науково-історично. Треба, щоб се був ряд статей, а не одна велика, бо в газеті страшенно не зручно, коли під статтю стоїть - «далі буде», «кінець буде». Хто проминув одну статтю, вже не читає інших. Треба для кожного номера давати щось більш-менш закончене. Я звернувся з сією думкою до Фед[ора] Павловича, він охоче згодився і порадив ще запросити Вас, аби поділити сю працю, бо для всіх народів у його нема матеріалу, нема літератури. Отож прошу Вас, любий В[асилу] Миколаєвичу, спишіться з Фед[ором] Пав[ловичем] і розділіть між собою народи і укажіть йому літературу для тих, які він візьме на себе. Потім можна було б з сих статей скласти спільну книжку, яка мала б велике значіння в справі поширення укр[аїнської] самосвідомости. Ніякими теоретичними вислідами, доказами не можна так переконати людей, як прикладами з дійсності. От, чому я сим статтям надаю велике значіння!

Друга моя просьба ось яка. Ви цілком зо мною згодитесь, що наше спасення, тай всієї Росії тепер в коопераціях. Не надаю я їм великого значіння з економічного боку, а з тактичного боку тільки, але й економічне має вагу. А через те я вважаю потрібним на сю тему додати якомога більше статей. Треба писати про всякі кооперації¹², товариства - од кредитних, господарських, аж до співочих, які у латишів зіграли велику роль в ділі націон[ального] відродження. Треба вибрати яскраві факти з кооперативної справи у всяких народів, але центр ваги надавати не цифрам сухим, а жвавим, цікавим анекдотам, епізодам з сього життя, зупинятись на здобутках економічних, а найбільше на культурних і проч. Може ми такими темами зацікавим громадянство, поширим газету, а з нею і свідомість в народі. Треба щось думати та гадати, бо помрем позорною смертю! Або не помрем, а весь вік будемо курити, чадіть, смердіть і ніколи не засіяєм ясним блискучим світлом. Ну, бувайте здорові і Богові милі, а людям Ви й так милі. Ваш серцем С. Чикален[ко].

ВР ІІ, ф. 47, од. зб. 900

№ 2**

1/14. IV. 1908
Zakopane
Villa Jerzewo13

Вельмиповажаний і дорогий Євген Харлампієвичу!

Не вспів кинути в ящик одкриту до Вас, як одержав Вашого листа. Цілком згоден з Вами, що нашій газеті нема чого конкурирувати з російськими, і коли якісь звістки на сутки пізніш у нас, як де-інде, то не велике лихо, бо не багато таких передплатників, що її щодня читають, а більш того, що 2-3 рази на тиждень привозять з пошти. Так само, на мою думку, ніякої шкоди газеті не сталося од того, що перестали писати передовиці «На злобу дня»; все одно про всі злоби не скажеш, і так як хочеться та як треба - теж ні, а штраф плати! То далеко краще про ту саму справу можна розказати в формі статті чи фельетона трохи згодом, коли вже мине острота її для «недремного ока». Треба давати як найбільш жвавих, змістовних, зрозумілих статей, от як Ваші були по аграрному питанню¹⁴, Ф. М[атушевського] - про хуторі¹⁵ та інші такі; кажу зрозумілих, бо такої головоломщини, як «Кому можна купувати надільні землі» Просвітянина¹⁶ краще б не друкувати. Вже я всячину звик читати, а цього не подужав... І головне - все, що треба було сказати йому, він сказав в останній статейці, яку одну тільки й треба було, на мою думку, друкувати...

* Виділений курсивом текст підкреслений простим олівцем.

** Лист написаний чорним чорнилом, дрібним почерком. Має багато закреслень і виправлень. На останній сторінці пляма ускладнила прочитання слова, виникає два його варіанти: «кооперативів» або «кооперацій».

Отже, цілком згоден з Вами, що для «подняття інтереса» до газети треба б статей про відродження народів усяких та живих статейок з кооперативного поля. Що до останнього, то я міг би часом дещо подавати, бо саме оце тепер влажу по уха в цю справу - повиписував усяких «Економістів» за всі гола, «Народн[ое] Багатство»¹⁷, маю чимало книжок, а незабаром ще більш їх матиму, то буду вибирати з них дещо таке, що могло б зачепити якусь там струнку в чоловікові. Трудніше буде міні з відродженням усяких народів, бо в цій Закопанській дірі не маю ні книжок, ні навіть не знаю, як їх добути. Ну, та попробую дещо пошукати. Між іншим, що до Литви, то вже вона забезпечена: д. Липинський¹⁸ має приятеля, свідомого патріота литовця, що сам пише і знає літературу, то він береться «зобразить» Литву, отдавши попередку свій твір міні на цензуру. Він почав був оце раніш писати про чехів і дуже добре в нього виходило... Що ж до інших народів, то через тиждень, або що я з цього приводу спишуся з Федор[ом] Павлов[ичем]. Зараз не маю часу, бо дописую брошюру, що вже друкується в Києві про те, «Як хазяюють селяне в чужих краях»¹⁹... Це буде не так хазяйство, як ілюстрація до того, що то значить освіта на національному ґрунті та кооперація. Треба не більш аркуша написати (буде всього 4 аркуші). До речі, може Ви б згодом, якщо книжечка покажеться Вам годящою, «посодействовали б» десь її збути. Чи не могла б купити решту її «Книгарня»²⁰? Друкуємо ми (я+Липинський) 5000, але 1000 купили у нас Чернівці, а може з 1000 ще хтось потрохи розбере.

Отже, мабуть, останеться, коло 3000. Номінальна ціна - 20 коп., а за налічні продається по 11к. Гроші (400 р.) на видання позичив нам батько Липинського без проценту на 3 роки. Нам дуже важно, щоб зараз же розпродати книжку, то тоді б через місяць-два випустили б другу на 4 аркуші: про кооперацію, а 3-ю «Про те, як збувати яйця за границю». Помимо скупщиків - хочу списатися з цього приводу з Союзом по продажу яєць у Данії (в городі Viele²¹) та в Германії. Дещо обіцяв дати Бородаєвський²². Це було б на 1-11/2 аркуша. Але головне діло, щоб продати першу книжечку одразу. Побачите яку розкішну віньєтку ми зробили - замовили спеціально у одного художника з Краківської Академії... Віньєта - в українському стилі. Може б Ви поміркували б про це з Васил[ем] Пилиповичем²³. Грошей усих могли б одразу не брати, а тільки більшу половину, або 2/3 - решту аж в августі або що, коли вийде з друку друга книжечка.

Заробіток на всій книжці буде рублів 30-40. В книжці під текстом подана уся українська сільсько-господарська література, а в кінці - каталог усих путящих книжок, які варто кожному селянинові мати (без белетристики). Як би нам ще де рублів 400-500 добути, то підняли б таке видавництво, що аж любо!

Я з осени знов сюди вернуся... Міні тут добре. Я значно поправився, - здається ще тільки в одному місці щось не вигоїлося, а то все позаживало, навіть каверна в правому легкому, ще з часів пробування мого в Рагузі²⁴ заросла так, що лікар вже не може знайти її. Прибавилось було щось 32 фунти ваги. Оце останніми днями стало знову трохи назад повертати, але це через те, що перепрацювався...

Доводиться з шкури вилізати, щоб виробити на удержання, що місяця треба до 250 р., а в Галичині платять за писання так, що соромно й сказати: 1-2 корони за велику сторінку. Та ще хоч би й те платили, а то «Діло»²⁵ вже украло 2 великих моїх статті і 4 місяці навіть не повідомляє, хоч я й марки подав, щоб вернули. Недавно написав до редакції листа зовсім вже не джентльменського, а вони й ухом не ведуть. Вже й покинув - що з такими лихими зробиш?

На літо кудись треба виїхати, але й нема куди і нема за що.... Ну, та якось воно там буде!

А от лихо: Франко уже в шпиталі! Просто вірити не хочеться, що можемо потеряти таку силу... І що це на нас за кара божа, що валяться дуби, а на їх місце - сама лишень лоза та бур'ян?

Ну, бувайте здоровенькі. Оце вже то настояний «дрібний лист» - такий, що й очам Вашим буде лихо.

Щасти Вам Боже в ділах Ваших. Всією душею Ваш Василь Дом[аницький].

Р. С. Марії Вікторівні²⁶ прошу од мене уклониться.

Р. Р. С. Може у Вас є знімок з Потреби[тельської] крамниці з Вашого села? Я в 2-ий книжечці хочу подати кілька ілюстрацій не тільки загранич[их] кооперативів, а й українських. Як є, то пришліть, або може хто зніме на селі...

IP НБУВ, ф. 44, № 349.

У Києві, 25 юлія року 1908

Вп. Василю Миколаєвичу!

Сьогодні приїхав і прочитав Ваш лист. Грошей на тек[ущому] шоту не маю. Може до 6-го змолочу і продам хліб, то якось зроблю. Я про се написав Платонові²⁷. М[арія] Миц[олаївна]²⁸ повинна бути зараз в своєму маєтку. Певнище було б звернутись до неї, бо може я до того часу не продам хліба. З газетою так: коли Аркас²⁹ не дасть історії, то навряд чи будемо видавати, бо нічим привабити публіки.

Ваш Є. Чикале[нко]

ВР ЛЛ, ф. 47, од. зб. 901

14/27.VII. 1908

п. Ясенів Горішний
с. Криворівня

Високоповажаний і дорогий Євген Харлампієвичу!

Уже третій тиждень я тут, в Криворівні, в українській літній столиці. Кого тут тільки нема! Живу я квартирантом у (хто б подумав?) Гната Хоткевича³⁰, того самого, що за онучу збив бучу, мене «унічтожил» в «Ділі»³¹ і воздаяніє заробив од «Ради»³². А тепер проте живемо любенько, і як би не він (а власне мати його, що готує і всіх годує), то дуже було б міні погано, бо в цій столиці часом і по 3 дні доводиться сидіти на картоплі та молоці. Голодний, голий край - не диво! А оце з учорашнього дня ми зовсім од світа одрізани: така повинь була в ночі, що 40 літ вже не було... Всі містки, кладки позабірало, пошта не ходить, хати позаливало і т. и. Ми самі цілу ніч воювали з потоком, що біля нас біжить. З поганенького потоку зробилася річка сажнів 30 завширшки і довелося муровати стіну, щоб вода не поллялася у двір (в долиніці, нижче потоку) і не позаливала нас. Отже, й цей лист Бог знає коли до Вас дійде.

Взагалі ж, хоч і дощі і негода, а все ж гарно тут і почуваю себе тут краще, бо живу не екзотичним, а натуральним життям: умиватися треба в потоці, спимо просто на сні, вдень лежу в траві, молоко - просто од корови, одно слово те, що в жодних санаторіях і за 500 рублів у місяць того не дадуть.

Що ж у Вас чувати? Бачився я цими днями з Мих[айлом] Сергіїв[ичем] і відповідав мені, що кругом зле: зле і з «Радою», зле і у Вас в хаті. Ну, та хатне зле, певно, часове - зробиться операція і минеться, а от з «Радою», то це вже щось хронічне. Може оце трохи Галичина піддержить, одколи в «Ділі» щодня публікація пішла про те, що так неможливо, «хатньо» можливо довідатися про життя 30 мільйонів російських українців (щоб їм всячина!)³³.

Обманив я «Раду» теж з тими відродженими націями³⁴, але раз те, що весь май-іюнь я так слабував, що мало був зовсім паскудно не кончив, а друге - не так легко було книжок добути. Тепер хлопці понавозили принаймні з Праги чеської літератури, то вже до чехів можна буде взятися. Але я не брав тих книжок сюди, бо ці два місяці, що маю тут просидіти, маю присвятити спеціально М. Вовчкові³⁵, бо як тут не покончу з нею (раз назавше), то, мабуть, ніколи не зроблю. А вже усе як єсть тепер під руками, тільки обома руками пиши. А як кончу се, то в сентябрі (присягаюся!!!), як тільки, певно, здоров'я не попусується, перше - це чехи...

Зараз хотів би дати до 2-3 фельетони про Гуцульщину, але тепер стільки тих подорожних в «Раді»³⁶ розвелося, що так наче вже немає осідлих українців, а знову в диких кочовників обернулися. Може поляки й мають почасті рацію!

Прочитав оце в «Раді» невимовно сумну звістку про Дмитрієва³⁷. Де тонко, там і рветься! Чорт його знає, що воно за талан наш: Флоринські³⁸, Піхні³⁹ ехеєх мафусаїлові віки живуть, а у нас тільки вихопиться талант чи взагалі громадський справжній діяч, то або зварьює, або втопиться, або ще тобі щось!

* Листівка з агітаційною заставкою передплачувати «Раду» та інформацією про додаток «Кобзаря» Т. Шевченка для передплатників на 1908 р. Адресована: «Австрія, Галичина, п. Ясенів Горішний, В. Доманицький». Відправлена, як видно, за даними штемпеля у день її написання.

** Лист на 2, 5 аркушах із зошита, з повними датою та адресою. Написаний чорним чорнилом дрібним почерком, який ущільнюється на 2-му аркуші. Має авторські правки і підкреслення.

Ну, та що поробиш!

А тепер ще маю до Вас дві приватних справи: 1) дрібніша - чи не маєте поняття, де обрідється Ваша квартирантка, Марія Миколаївна Требинська, бо більш місяця, як загубився слід про її рід. Пишу на Іркліїв, але звідти нема гласу.

2) потрохи в зв'язку з першим: як би знаття що Мар[ія] Ник[олаївна] в Київі і ще пробуде тижнів 2-3, то по другому пункту до Вас не звертався би. Це справа хронічна: треба в Товаристві (Ссудо-Сберегат[ельному] Колодиському⁴⁰) переписати вексель на 1500 рубл. (срок йому 6 августа). Звичайно в такому разі я або брат (Платон) беремо у М[арії] Ник[олаївни] чи гроші, чи цінні папери і за 1 годину вертаємо їй все назад, переписавши вексель. Один раз Ви були такі ласкаві - позичили на годину чекову Вашу книжку в Банк государств[енний], і я тоді переписав вексель на 100 рубл. Тепер, загубивши слід Марії Николаєвни, дуже знову просив би Вас, чи не позичили б Вашої чекової книжки братові теж на 1 годину: Вам од цього шкоди не буде й на шеляг, а Т[оварист]во урятує од великого скруту, бо тепер позичити такі гроші на селі - річ неможлива. Але ще одне додаткове прохання: не пожалійте одкрити і пошліть: м. Тальное, Кіевской губ., с. Колодистое, Ссудо-сберегат[ельне] Т[оварист]во з парою слів, що Ви будете тоді то й тоді у Київі (перед 6 августа) і тоді на той день приїде брат з розпорядителем Т[оварист]ва. Певно, якщо Ви справді до 6 августа будете і зможете порятувати. Та й коли б не були і не змогли, то напишіть, будь ласка, туди ж і негативну відповідь, то там знатимуть, що не треба дожидатися і вже щось може придумують. Це я завдаю Вам клопоту, але що ж робити: так обставини складаються, що й не хотів би турбувати, та доводиться.

Бувайте ж здоровенькі.

Марії Вікторівні і усій родині Вашій низький од мене уклін.

З щирим поважанням В. Домани[цький].

IP НБУВ, ф. 44, № 350.

№ 5*

19 5/II 09

Високоповажаний та любий Василю Миколаєвичу!

Одержав я недавно од Платона Миколаєвича листа, в якому він просить - чи не міг би я вкласти якусь суму в Колодиське С[судно] с[берегательне] Т[оварист]во. Я одповів йому, що я сам позичаю на свої потреби гроші в Ссудно-Учетному Банкові, але певне він не повірить, як не вірить ніхто. Мушу людям показувати книжечку банка, аж тоді вже наче вірять. Всякий думає, що [у] мене, певне, лежать міліони, коли я витрачаю тисячі, але... ніхто не відає, як хто обідає.

Але не про се я зібрався Вам писати.

Комбінація, яку Ви вигадали з виданням «Історії» Аркаса, що до нашого магазина - не вигорить. Саме найбільше, що магазин міг би взяти за готові гроші - штук з тисячу, а більше - ніяк.

Чи не вдарились би Ви до Благодійного Т[оварист]ва⁴¹. Вони за «Кобзаря» вже торгували грошей, то може взялися б за «Історію»⁴². Напишіть Петру Януаровичу⁴³.

Я не вірив Аркасові, що в його нема грошей, бо маєток його люде оцінюють в 2 міліони руб[лів]. А оце був в Одесі і упевнився, що справді він крутиться як муха в окропі. Маєток оголошено в продажу за недоїмки банкові, а він те й робить, що міняє векселі, але вже ніхто не дає грошей. У його здавна якась безладниця в родині: перше жінка переводила гроші, а тепер, кажуть, син в один вечер програв в карти 100 т. рублів. Очевидно, що з такою родиною нема чого й думати про якісь видання.

Діла наші з «Радою» ліпшають**, але якби так поліпшувалося здоров'я хворого, то лікарі давно признали б його безнадійним. Я тримаюсь тільки «по долгу присяги», але бачу, що діло безнадійне... До кінця року потягнем, а на далі - не знаю, бо тепер вже нема охотників платити дефіцит, як в перші роки. Всі втратили надію. А шкода, аж душа болить!.

Ваш Є. Чик[аленко]

ВР ІІ, ф. 47, од. зб. 902

---

* Лист також на бланку газети «Рада» з таким же відбитком у лівому кутку, як і лист № 1. Має механічні пошкодження: зліва до середини розрив на 8,7 см, і праворуч зустрічний розрив на 2 см, 3 жовті плями та розтерте чорнило на цифрі 1600, але на прочитання тексту вони істотно не впливають. Текст написаний чорним чорнилом, великими літерами і розмашисто.

** Торік на 1-ше марта мали ми 1600 передплатників, а тепер 1731, а видатків цюмісяця - 3 т[ис.] руб. От і рахуйте - чи можна довго тягнуть. [Прим. Є. Чикаленка].

13/26. III. 1909
Jerzewo
Zakopane

Високоповажаний та дорогий Євгене Харлампієвичу!

Дякую дуже, що повідомили мене про деякі цікаві, але й сумні справи. Наприклад, що «Рада» так поволі поступає наперед, про фінансові справи д. Аркаса... Про «Раду» я був кращої думки: писали якось, що на 250 більш, як торік - отже, була надія, що хоч на 1/2 тисячі збільшиться (хоч і то була б потіха не так матеріальна, як моральна). Очевидно, з нового року, доведеться перейти на «Діло» в давні часи: на 12-15 рублів у рік...

Все одно 7-8 сотень буде передплачувати, а може й тисяча, то може якось воно тоді буде легше на кишеню видавців...

До «Благод[ійного] т[оварист]ва» написав сьогодні, чи не вийде чого з того. Побачимо. Дивуюся, що брат Платон до Вас удався, не спитавши мене. А я б вже йому добре пояснив, що до Вас то найменша рація в такій справі удаватися.

Пишите Ви, що «Укр[аїнська] книгарня» взяла б за гроші 2 вид[ання] Аркаса, не більш як 1000. Ну, й це хліб, якщо «Благодійне т[оварист]во» не візьметься. А як дістану відмовну відповідь, то тоді буду далі збирати передплату по книгарнях. Я вже боявся, що розпочаті роботи (малярські, знімки фотородина і т. и.) пропадуть, але оце д[обродій] Аркас написав міні, що дає до моєї розпорядимости (на видатки на 2 вид[ання]) ті 1375 р. 50 к., що має йому виплатити «Укр[аїнська] книгарня»⁴⁴. Це мене підбадьорило (бо вже треба й малярам моїм платити), і я сьогодні просив листом Василя Пилиповича вислати міні 375 р. 50 к. (чи рівно 375) на видатки... А гроші десь мусять бути, бо книжки ж розпродані усі (ті, що за книгарнею лічаться). Передплата на «Альбом історичних портретів»⁴⁵, що видає Хоткевич (той самий, що у ЛНВ такі дурниці написав) іде дуже добре. В самому Львові за перших 2 тижні є вже 1500 корон. Таки галичане куди культурніші од нас (що до форми: читання газет, цікавих книжок, книжок з малюнками і т. и.).

З Грушевським у мене все як було: ні він до мене, ні я до нього: не хоче мене знати з сентября місяця, и я не хочу перепрошувати за те, що вони на мене чомусь гніваються соізволили... А тим часом нема де з писаннями діватися...

Почуваю себе байдуже. Зіму перебув щасливо, але як весна мине - не відаю... Я все на весні якась свинство піймаю...

Бувайте здоровенькі.

З щирим поважан[ням] В. Доман[ицький]

Р. С. Марія Миколаївна може бути, що за тиждень, або днів 10 буде вже в Києві (писала мені недавно).

Р. Р. С. Поклоніться од мене Марії Вікторівні.

IP НБВВ, ф. 44, № 351

Київ, 27 марта року 1909

Любий Василю Миколаєвичу!

Степаненко не рішається вислати Вам гроші, про які писав Аркас, бо йому він нічого про се не написав, але я вже беру риск на себе і гроші сі Вам будуть вислані, але напевне не знаю коли. Про се Ви собі порозумієтесь з Степаненком.

Але мій лист, головне, ось в чому. Задумує тут кумпанія «молодих» модерністів видавати окрім «Рідної хати»⁴⁶ ще й селянську газету. Кажуть, що та кумпанія «молодих» складається з Бородаєва⁴⁷, О. Коваленка⁴⁸ та інших «молодих»; кажуть, що й пан професор не без сплочуття стосується до цієї думки «молодих».

Принаймні, він мене запитав - чи серйозно треба розуміть редакційну примітку, що з будущего року при «Раді» буде виходити тижнева селянська газета. На се я одповів, що сю думку внушив мені колись сам п[ан] професор і серйозно думаю з 1910 року

* Лист на 2-х аркушах із зошита. Написаний чорним чорнилом неохайно, має закреслення, жирно наведені цифри і слова.

** Лист на такому ж аркуші, як і листи 1 та 3, з відбитком у лівому кутку. Написаний чорним чорнилом, має також механічні пошкодження: розриви праворуч на 2 см та вирвані шматочки паперу у двох місцях, але на прочитання тексту вони не впливають.

видавать селянську газету, а за редактора запрошую д[обродія] Доманицького.

Простіть, що я так сміливо рахую на Вас, бо певний, що Вам ся справа дуже мила.

Питання тільки в тім - чи буде у Вас змога (і охота) взятись за се діло і коли Ви вернетесь в Росію, бо, очевидно, з Закопаного неможливо редакувати і щотижневої газети.

Я уявляю собі спробу так: редактор одмічає за тиждень в «Раді», які замітки і статті не розбіжать, а лишать для селянської газети, пише статті і редакує чужі, підбирає ілюстрації і в понеділок випускає свою газетку.

Помимо того, що така газетка дуже потрібна, а ще не хочеться її дати в руки Олексам.

Що Ви з свого боку скажете мені про сю думку.

Ваш серцем Є. Чикале[нко].

Р. С. Лист Ваш я одержав, але не одповів, бо здається він не потрібував отповіді: я вже забув його зміст. Але певний, що Ви вибачите мою нечемність, якщо вона мала місце.

ВР ІЛ, ф. 47, од. зб. 903

№ 8*

31/III. 1909

Jerzewo

Zakopane

Високоповажаний та любий Євгене Харламповичу!

Що до 1-го пункту (гроші - 1375 р.), то дуже Вам дякую, що урятували й мене і 2 видання. Що ж до Вашої поруки, то думаю, що вона незабаром буде зайва, бо я таки написав до сина Аркасового (теж Миколи Микол[айовича]⁴⁹) і вже хіба був би останній прохвост і з камінним серцем, коли б на нього той лист не вплинув. В тому листі я розказав як стояла і зараз стоїть справа, а про ці гроші (1375) висловився так, що небіжчик їх міні дав (отже, я лишень не пояснив, що дав на папері в листі до мене); через се я думаю, що він претензій до книгарні вже не може мати. Але сподіваюся в кожному разі його відповіді. В листі я писав йому, що се має бути пам'ятником його батькови, і що єдине, чого од нього (чи взагалі їхньої родини) бажано, то щоб вони лишили все як є in status quo... А ні шага з них не проситься, тільки аби не перешкождали. Отже, маючи коло 1800 р. Аркасових грошей (з тими, що я вже витратив), та з 1000 з «Укр[аїнської] книгарні», та 200 р. Маркевича⁵⁰, та того, що візьме ще книгарня Н[аукового] Товар[иства] у Києві (написав туди) та інші, то тисяч 4, а може й 4 1/2 стягну. Забракне ще 1 1/2 - 2 тисячі, котрі, здається, я знайду в Кракові (один попок вже так ніби згоджується дати під заставу 1/3 чи 1/4 части видання відповідно до своєї суми. То якось воно було б ще... А тут маємо незвичайно гарного і здібного маляра Куриласа⁵¹ (в Кракові) і ті портрети (в красках), які він зробив, пречудові. Тепер маємо намір вислати його на студії до Києва та Чернигова - хоч на 1-1 1/2 місяці. Це не Фотієва⁵² чета!

А тепер друге... Дорогий, Євгене Харламповичу, та же ми з Липинським вже другий рік тільки й маримо про те, щоб заходитися коло селянської часописи! Липинський хотів був і жінку і будучу дитину в заставу дати, аби це здійснити. Про це ми десятки раз говорили, та плани снували. Про це ж - не спить та думає і Архипенко⁵³ в Москві (правда, яко літератор ще мало вартий, але яко практик і знавець і головне - добрий робітник буде не замінимий). Отже, Ваша пропозиція це «слаже меду» серцю нашому, а й моному зокрема. Але... але... Чи ж Вам не відомо, що я на курації до 10 грудня 1910 року? От в чім заковика... Як би ж то мене тільки на 2 роки були виперли, а тож аж на 3! Хіба, що якось врятуєте мене (не Ви особисто, а взагалі кажучи). Та зрештою моя особа тут лишень спица в колесі, а тижневик селянський все одно мусить бути: чи буду я в Києві, чи не буду. І не можна допустити, щоб оті голопузи «молоденькі» засмічували українську ниву і дискредитували українство в очах... не доволі, що інтелігенції, а ще й на селі... Тоді вже хоч лягай та й вмірай... Отже, не поступайтеся, і не дайте їм до здійснення погибельного наміру приступити... Бо де Олекса Коваленко, там сморід, там гниль, болото... На початку мая д[обродій] Липинський переїздить в Київ - переговорите ще з ним в цій справі. А поки що рішучо заявіть, що видаєте і то навіть з кінцем цього року (зо двое показових чисел).

А тим часом може я якось вилабузаюся звідси...

Хоч це не так легко...

ІР НБУВ, ф. 44, № 352

---

* Лист на двох аркушах, написаний чорним чорнилом.

№ 9*

У Києві, 18 листопада року 1909

Високоповажаний та любий Василю Миколаєвичу!

Вашу гарячу, чудову статтю надрукували в № 26154, але довелося призвище Гехтера⁵⁵ викинути, бо він гаряче протестував і загрожував конфліктом. А у нас чого, чого, а конфліктів з співробітниками - гибель. Така вже наша нація. Діла наші гірше гіршого. Очевидно, комбінація безнадійна. Чи причина в суспільстві, чи в нас самих - не знаю.

Ваш серцем Є. Чик[аленко]

ВР ІІ, ф. 47, од. зб. 904

№ 10**

У Києві, 4/ХІІ року 1909

Любий Василю Миколаєвичу!

Анкетний матеріал тепер розробляється (статистичний бік) студентами комерційного інституту⁵⁶ під проводом Русова⁵⁷.

Коли можна буде прислати Вам - не знаю; та чи й зручно його посилать? Думаю (я особисто), що ні.

Метод[ий] Іванович⁵⁸ ще в своїй хаті, але хворий на зуби.

Од всього серця бажаю Вам здоров'я.

Є. Чик[аленко]

ВР ІІ, ф. 47, од. зб. 905

№ 11***

13/ІІІ н. ст.

Ospedalissi

Високоповажна[ний] та дорогий Євгене Харламповичу!

Оце вже я третій день тут, та таке моє щастя, що й носа з хати не виткнеш... Була свій час чудова погода, а як тільки я показався - холоднеча стала і другий день дощ. Не був ще й досі у Бор[иса] Дмитр[овича]⁵⁹. Збирались сьогодні, якщо випогодиться. Йому трохи ліпше, сидить у фотелі, але взагалі (се не для друку!) кажуть, що надії дуже-дуже мало... Я теж ледве соваюсь, т в дорозі дозволено не мірять, то й не знаю, що зо мною діється.

Тепер до Вас два прошення:

1) Попросіть од мене експедицію, щоб газету зараз же слали не на Закопане, а: Arkachon, Via Bordeaux, France. Basil Domanitski, Poste restante. При тім якби додали ще при гурті й № 234 «Ради», що в мене загубився нечитаний.

2) Це вже солідніше. Страшенно просить пані Козловська⁶⁰, щоб вислали їй гонорар за «Лихо»⁶¹. А од себе додаю, що тепер вони тяжко бідують - і через кого ж? Через одну подлу «русскую даму» (Ох, ненавиджу тих «русских» за границею!). До останніх часів Козловський мав деяку практику серед росіян - лікар він совісний і знаючий, але характером «теля». Отож та «русская дама», що переїхала за 2 тижні 6 отелів (скрізь їй не нравиться) посилала за Козл[овським] мало не щодня, а тоді побачивши, що він «плохий» заплатила мало, не по 1/2 рубля за візит (а тут візит 3-5 рублів) та ще й пустила скрізь поголоску, что он «не стоючий ничего» доктор. Ще одна панна істеричка, не бачивши ввічі К[озловського] агітує скрізь в цім напрямку (а все з того, що пані Козл[овська] не хоче з «русскими» знайомства водити). Тепер він втратив зовсім практику, сидять без грошей і літом вертаються додому (не з доброї волі) Отже, порятуйте людей - нехай там вишлють, що слід. З щ[ирою] пова[гою] В. Д[оманицький].

ІР НБУВ, ф. І, № 39439.

---

* Листівка з агітаційними заставками про передплату на «Раду» з титульного боку та з закликком жертвувати на пам'ятник Т. Шевченку (на звороті під текстом). Мала відбиток «Ради». Адресована українською і польською мовами: «Австрія, Закопане, Jerzewo, Василь Доманицький. В. Domanicki, Zakopane».

** Листівка за формою така ж, як і попередня. Адресована по-іншому: «Австрія, Zakopane, Jerzewo, Вп. п Василь Доманицький».

*** Листівка на адресу редакції г. «Рада»: Б. Подвальная, 6, для Є. Чикаленка. Написана з обох боків блідо-бузковим олівцем, дрібним почерком. Мас 5 штемпелів: 3 - іноземних і 2 - кийських.

Джерела та література, примітки:

1. Лист В. Доманицького до М. Аркаса 22 квітня 1908 р. // Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО), ф. 468, оп. 1, спр. 7, арк. 59-61.
2. В. Доманицького у приятельському оточенні називали Вітром. С. Єфремов згадував: «З його був справді - Вітер. Надзвичайно жвавий, вічно веселий, вічно чимсь захоплений, вічно розхристаний, він раз у раз кудись поспішав» (С. Єфремов. Чистеє серце // Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького. - К., 1912. - С. 20)
3. Про стосунки Б. Грінченка і В. Леонтовича Є. Чикаленко писав у «Спогадах» (1861-1907) (К., 2003). - С. 311, 315-316.
4. Леонтович Володимир Миколайович (1866- 1933) - письменник, громадський діяч, видавець. Член українського культурного руху, земський діяч, до 1917 р. - радник Лубенського повітового та Полтавського губернського земств, почесний мировий суддя. Член ТУП та київської Громади, у 1906 р. - один з трьох видавців «Громадської думки», член редколегії газети.
5. Грінченко Борис Дмитрович (1863 - 1910) - письменник, педагог, редактор-видавець, публіцист, бібліограф, вчений. Брав активну участь у підготовці видання щоденника «Громадська думка», був редактором «Ради» (№ 1 - 5, 1906), редагував місячник «Нова громада» (1906). Є. Чикаленко писав П. Стебницькому про свою зустріч і перемовини з Б. Грінченком на початку 1908 р.: «До Грінченка я теж отсе недавно ходив. Кажу йому, що я всім розказую, що Грінченко не хоче писати, а Ви (Грінченко) розказуєте, що ми Вас виперли з редакції. Довго розмовляли, перебірали все пережите за 1906 рік і нарешті (признаюся між нами) я злякався, що він знов схоче увійти в редакцію. Я нічого не маю проти того, щоб він писав, але Боже борони пускати його близько в склад редакції. Се ж знов мені доведеться їхати в санаторію лічитись од неврастенії... Як згадаю пережите, аж страшно стане» (ІР НБУВ, ф. III, № 52903).
6. Мався на увазі Модест Пилипович Левицький (1866 - 1932) - лікар, публіцист, громадський діяч і письменник. Працював лікарем у Ковелі, Білій Церкві, Радзивилові. У «Раді» публікував новели, переклади. Автор окремих брошур - «Рідна мова», «Десять заповідей здоров'я», «По закону», збірок художніх творів.
7. «Кіевская Старина» - перший історичний щомісячний журнал російською мовою, що виходив у Києві у 1882 -1906 рр. Орган Історичного товариства Нестора-літописця, згодом - неофіційний орган київської Громади. Його засновники - Ф. Лебединцев (перший редактор), В. Антонович, О. Лазаревський, П. Лебединцев, П. Житецький. Друкував історичні, археологічні, етнографічні, літературознавчі матеріали. З 1897 р. отримав дозвіл друкувати белетристичні твори українською мовою, при редакції у 1899 р. була заснована українська книгарня.
8. Мається на увазі Матушевський Федір Павлович (1869 - ?1919) - громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Редагував «Громадську думку» (1906, № 105 - 190), був співробітником «Киевской Старини», «Ради», «Украинской жизни», «Нової громади».
9. «Рідний край» - політичний, економічний, літературний і науковий часопис, що виходив у Полтаві, Києві та Гадячі Полтавської губернії у 1905 - 1916 рр. Видавці - Г. Маркевич (1905-1906), Г. Маркевич і О. Косач (1907), О. Косач (1907 - 1916). Редактори у різний час - М. Дмитрієв, Г. Коваленко, О. Косач та ін. На його сторінках публікувалися Леся Українка, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, Л. Яновська, Д. Яворницький та ін. Вперше у ньому як поет дебютував молодий П. Тичина.
10. «Літературно-науковий вістник» (ЛНВ) - літературно-мистецький, науковий і суспільно-політичний щомісячний журнал, що виходив у Львові (1898-1906, 1922-1932) та Києві (1907-1914, 1917-1919). Заснований з ініціативи М. Грушевського як продовження журналів «Зоря» та «Житє і слово».
11. «Рідна справа - Думські Вісти» - українська газета, яку видавала українська парламентська фракція в II Державній думі. Виходила з квітня до 6 червня 1907 р. двічі на тиждень. Всього побачило світ 12 чисел видання. Редактор-видавець - С. Нечитайло, пізніше - М. Хотовицький, фактичний редактор - В. Доманицький.
12. У «Раді» були опубліковані статті про кооперацію Л. Жебуньова. «До уваги товаришам крамницям, позичковим касам, артілям та инш. Коопераціям» (Рада, 1908, № 38, 15 лютого, с.1); М. Левитського «Спілка (робоча артіль) шевців у Єлизаветі» (Рада, 1908, № 46, 24 лютого, с. 3); Кооперація і українське студентство (Рада, 1908, № 78, 3 квітня, с. 3); «Товариство для запомоги кооперативній справі в Росії» (Рада, 1908, № 84, 10 квітня, с.1); Кметя (Зборовського І.) «Яланецьке потребителське товариство» (Рада, 1908, № 65, 18 березня, с. 2) та ін.
13. «Jerzewo» - пансіон у Закопаному, в якому лікувався В. Доманицький.
14. Маються на увазі статті Є. Чикаленка «Земельне питання і дума», що публікувалися в «Раді» (№ 39, 16 лютого 1908 р., № 40, 17 лютого, № 41, 19 лютого, № 44, 22 лютого, № 45, 23 лютого). У них автор розглядав законопроекти фракцій Державної думи з аграрного питання та давав їм свій коментар.
15. Йдеться про статтю Ф. Матушевського «Про хуторі», що публікувалася у двох числах газети «Рада» (№ 71, № 73). Підписана ініціалами Ф. М.
16. Йдеться про статтю Просвітянина (С. Шелухина) , яка так і називалася та публікувалася

в газеті у шести частинах: № 45, 23 лютого, № 50, 29 лютого, № 52, 2 березня, № 53, 4 березня, № 57, 8 березня, № 61, 13 березня.

17. «Народное богатство» - с/г щомісячний журнал, безкоштовний додаток до щотижневої газети «Народное слово», що виходила у СПб у 1907 р. З економічних видань за той час відомі «Економ» - загальний сільськогосподарський листок об'яв для всієї Росії, що виходив у Ризі у 1901-1914 рр., та «Економика и жизнь» - вісник торгівлі і промисловості, виходив щотижня у СПб у 1906 р. Видавець - товариство «Экономия и жизнь».

18. Липинський В'ячеслав Казимирович (1882-1931) - історик, політик, публіцист. Друкувався у ЛНВ, польських збірниках, «Записках НТШ», на сторінках «Ради» під псевдонімом В. Правобережець.

19. Брошуру В. Доманицького «Як хазяюють селяне по різних краях» було видано у Києві у 1908 р. видавництвом «Селянська книжка».

20. Йдеться про українську книгарню колишньої редакції «Кієвской старини», що знаходилася у Києві на вул. Безаківській № 8. Продавала усі книжки, які видавалися українською мовою, мала безкоштовні каталоги.

21. Датське місто Вайле.

22. Бородаєвський Сергій Васильович (1870-1942) - український кооперативний і громадський діяч, від 1896 р. працював у відділі дрібного кредиту Державного банку, потім - секретарем С.-Петербурзького відділення Московського комітету для сільських кооперативів, старшим ревізором в Управлінні дрібного кредиту, членом його центрального комітету. До 1917 р. - директор департаменту Міністерства торгівлі й промисловості, голова Всеукраїнського союзу виробничих кооперативів «Трудсоюз».

23. Йдеться про Степаненка В. П. (1855? - поч. 1930-х рр.), який 20 років завідував книгарнею «Київської Старовини», був громадським діячем та популяризатором української книжки, педагогом за освітою.

24. Рагуза - адміністративний центр провінції в південній Сицилії на р. Ермініо.

25. «Діло» - найстаріша галицька газета, багаторічний єдиний український щоденник. Виходила у Львові у 1880-1939 рр, спочатку двічі, потім тричі на тиждень, а з 1888 р. - щоденно.

26. Чикаленко Марія Вікторівна (1863-1933) - громадська діячка, голова Бестужевських курсів у Києві та Жіночої громади, перша дружина Є. Чикаленка.

27. Йдеться про брата В. Доманицького - Платона Доманицького (1881-1944 чи 1948) - помічника Василя у діяльності в с. Колодистому. З 1907 р. він очолив кредитне товариство села, був кооперативним інструктором Уманського земства, членом правління «Союзбанку».

28. Йдеться про Требинську М. М. (Євреїнову) - відомого лікаря, письменницю, громадську діячку. Родина Требинських жила в одному будинку з родиною Чикаленків і також брала активну участь у громадсько-культурному житті Києва: у їхній оселі збиралися відомі письменники, громадські діячі, влаштовувалися шевченківські вечори, журфікси.

29. Мається на увазі Аркас Микола Миколайович (1853 - 1909) - культурно-освітній діяч, історик, публіцист, що проживав у м. Миколаєві. Створив за однойменною поемою Т. Шевченка оперу «Катерина», науково-популярну «Історію України-Русі» (1908). Є. Чикаленко просив у М. Аркаса, з яким листувався у 1903-1908 рр., 1500 примірників його «Історії» для додатку річним передплатникам (ДАМО. - Ф. 468. - Оп. 1. - Спр. 21. - Арк. 35).

30. Хоткевич Гнат Мартинович (1878-1938) - український письменник, громадський діяч і бандурист. Після 1905 р. змушений був виїхати до Галичини. Там організував театр, влаштовував концерти.

31. Йдеться про публікацію Г. Хоткевичем в газеті «Діло» «Листа до редакції «Ради» (1908. - Ч. 61. - 18 березня. - С. 2). У ньому прозвучала відповідь на фейлетон В. Доманицького у «Раді», що публікувався у рубриці «Листи з-заграниці» (№ 40, 17 лютого), частина його присвячувалася «галицьким чудасіям» правопису. Оскільки редакція київської газети не надрукувала кореспонденції Г. Хоткевича, він умістив її у газеті «Діло». Автор розкритикував не лише «сміховинки» В. Доманицького, а й «русиноїдство» «Ради» в цілому, яке, на його думку, завдавало великої шкоди загальній українській справі. Називав галицький правопис - особливістю мови того регіону, що складався в певних історичних умовах, а тому не мав ніяких підстав для глузування. Він докоряв не стільки В. Доманицькому, скільки редакції газети, яка формувала відразу до усього галицького і тим само будувала «кордони в душах людей».

32. Відповідь Г. Хоткевичу дав у «Раді» О. Попов (№ 67, 20 березня, с. 4). Він спростовував звинувачення свого опонента, називав їх безпідставними, а Галичину - старшою сестрою Наддніпрянщини, до якої там завжди ставилися з повагою.

33. У той період у «Ділі» публікувалися статті з висвітленням проблем Наддніпрянської України: «Перший всеросійський кооперативний з'їзд» (1908, ч. 124, 5 червня), «Російські українці про «славянське братане» (ч. 128, 10 червня), «О українську школу» (ч. 133, 17 червня), «Промінь світла» (ч. 136, 19 червня), «Рускій язык родной для малорусского дитяти» (Розмова про мову) (ч. 137, 22 червня), «Сучасний стан українства на Лівобережній Україні» (ч. 160, 20 липня), «Про київську старовину та її розкопки» (ч. 163, 23 липня) та ін.

34. В. Доманицький відгукнувся на пропозицію Є. Чикаленка і опублікував у 1908 р. у

«Раді» цикл статей про відродження у словаків: «Словаки. Про їх життя та національне відродження» (№ 276. - 3 грудня. - с. 1-2); «Словаки. Дещо про словацьку минувшину» (№ 277. - 4 грудня. - с. 2-3; № 278. - 5 грудня. - с. 2-3); «Словаки. Давніший період» (№ 281. - 10 грудня. - с. 2-3); «Словаки. Новіша література» (№ 282. - 11 грудня. - с. 2-3).

35. Йдеться про працю «Авторство Марка Вовчка», що була опублікована у ч. 84 «Записок НТШ» (1908).

36. Очевидно, автор мав на увазі статтю в «Раді» В. Щербаківського «Листи з подорожі» (1908, № 37, 14 лютого, с. 2-3; № 56, 7 березня, с. 2-3), цілий цикл статей В. Піснячевського, що називалися «3 подорожі» (№140, 144-147, 160, 161, 169) та П. Капельгородського «Листи з Кавказу» (№ 159, 160, 161).

37. У «Раді» (№ 158, 10 липня) повідомлялося про трагічну смерть М. Дмитрієва (1867-1908) - громадського діяча, публіциста, мецената, адвоката. Він загинув 6 липня, рятуючи дівчинку, потопаючу у р. Псьол.

38. Мався на увазі Флоринський Тимофій Дмитрович (1854-1919) - російський вчений-славіст, візантолог. Один з третиків українофобства. З 1909 р. - голова Київського тимчасового комітету у справах друку.

39. Мався на увазі Піхно Дмитро Іванович (1853-1913) - російський правознавець, економіст, публіцист і громадський діяч. Редактор газети «Киевлянин» (1878-1907, з перервою). Після 1905 р. очолював київське відділення чорносотенної організації «Союз русского народа».

40. Йдеться про позичково-ощадне товариство у с. Колодистому Звенигородського повіту, статут якого був затверджений у березні 1902 р., а діяльність розпочалася 7 жовтня того ж року. У 1905 р. воно збудувало народний дім і отримало від Державного банку позику в 1 тис. руб., у 1906 - 2 тисячі. Спочатку об'єднувало 145 членів. У 1910 р. до нього входило вже 9 сусідніх сіл. До 1907 р. В. Доманицький був його секретарем і фактичним головою.

41. «Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг» - видавничче товариство, засноване у Петербурзі у 1898 р. У різні роки його очолювали Д. Мордовець, О. Русов, П. Стебницький, О. Лотоцький, Г. Голоскевич. Щорічно видавало 6-8 брошур, за 20 років існування видало 80 брошур загальним накладом понад 1 млн. примірників.

42. Йдеться про науково-популярну «Історію України-Русі» М. Аркаса, що вийшла на початку 1908 р. у С.-Петербурзі.

43. Мався на увазі Стебницький Петро Януарійович (1862-1923) - громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Один із керівників української Громади у Петербурзі, секретар, а потім голова Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг, співредактор першого та другого видань «Кобзаря», брав участь у виданні енциклопедії «Український народ в его прошлом и настоящем». Друкувався в «Раді», ЛНВ, «Київській Старине», «Новій громаді», «Селі», «Засіві», «Українській жизни» та ін. Автор збірника фейлетонів «Під стелями Думи», співавтор праці «Украинский вопрос», споминів та віршів.

44. М. Аркас писав В. Доманицькому: «Я оце напишу д. Степаненкові і ті гроши, які у його є за ті примірники, що сталися в його не продани, нехай цілком ідуть на друге видання. Таким побитом ми позбавимось злоту позицання і матимемо готові гроші на видання». (ІР НБУВ, ф Х, № 30320).

45. Мова йде про «Альбом історичних портретів», що вийшов у двох випусках у 1909-1910 рр. з портретами Б. Хмельницького, І. Скоропадського, І. Мазепи, князя Федора Ольгердовича, Лятишівної, Виговської, Палієвої та Магдаліни Мазепової.

46. Очевидно, йдеться про «Українську хату» - критичний і громадсько-публіцистичний місячник поступово-демократичного напрямку, орган молоді української інтелігенції. Виходив у Києві з березня 1909 до вересня 1914 р. під редакцією П. Богацького і М. Шаповала.

47. Бородай Олександр Іванович (1844-1914) - український громадський діяч, родом із Полтавщини, випускник кадетського корпусу, офіцер. Після закінчення політехнічного інституту здобув фах інженера-електротехніка і в 1870-х рр. емігрував до США, де прожив 20 років, називав себе «українським гайдамакою». Там змінив прізвище Бородаєвського на Бородая. Із поверненням на батьківщину працював в американському електротехнічному товаристві у Петербурзі, брав активну участь у житті української Громади.

48. Коваленко Олекса (1880- 1927) - поет, автор збірок «Спів солов'я», «Срібні роси». Керівник видавництва «Ранок» у Києві, упорядник альманаху «Терновий вінок» (1908).

49. Аркас Микола Миколайович (1888-1938) - український громадсько-політичний діяч, режисер і драматург, син М. Аркаса. Полковник армії УНР, командир II-го кінного Переяславського полку у II Волинській дивізії. У 1920-1926 рр. - актор і режисер української трупи у Станіславі, згодом - Коломиї, з 1926 - режисер і директор українських театральних установ в Ужгороді, автор драматичних творів.

50. Очевидно, йдеться про Маркевича Григорія (1847-1923) - громадського діяча, педагога і письменника, організатора української друкарні і книгарні, видавця українських підручників і творів українських письменників. Жив у Полтаві.

51. Курилас Осип Петрович (1870-1951) - художник-портретист, книжковий графік. Закінчив Львівську школу мистецького промислу, Краківську академію мистецтв. Подорожував Західною Європою, відвідав там кращі мистецькі музеї, був учасником виставок у Львові.

Автор полотен «Портрет дружини», «Автопортрет», «Портрет Т. Шевченка», «Гуцул», «Хлопець з вужем» та ін.

52. Йдеться про відомого художника, онука Т. Шевченка Фотія Красицького, рецензією якого на працю М. Аркаса був незадоволений В. Доманицький. Вона була опублікована в ЛНВ (1908. - Кн. 1. - С. 202-205), і критичні зауваження рецензента стосувалися в основному ілюстрацій. Його бентежило, те, що малюнки були взяті переважно із російських видань і виконані в «обрусительному стилі», наприклад, київський і галицький періоди ілюстровані в московському напрямі. Ф. Красицький називав рецензовану ним працю історією «привілованих осіб», у якій були відсутні відомості про український народ та його етнографічні особливості. Але разом з тим Ф. Красицький відзначав, що «Історія України-Русі» демонструє ширій патріотизм її автора, який був винен лише в тому, що, не маючи ґрунтовних знань, взявся до серйозної справи, а редактор В. Доманицький замість того, щоб допомогти аматорові звернутися за консультаціями до спеціалістів, «допоміг д. Аркасу зробити Українцям отсю ведмежу прислугу», тобто видати таку недосконалу працю (С. 205).

53. Архипенко Євген (1884 - 1959) - вчений-агроном, видавець журналу «Українське бджільництво» у Петербурзі (1906 - 1909), один із редакторів українського хліборобського ілюстрованого часопису у Києві - «Рілля» (1910). У 1917-1918 рр. - редактор-видавець часопису «Українське пасічництво».

54. У зазначеному числі «Ради» була опублікована стаття В. Доманицького «Плетемо ретязь самі на себе...» із критикою газет, що виходили в Києві, Кам'янці-Подільському, але цуралися української мови. Автор робив закиди і тим українським авторам, які не цуралися співробітництва із зазначеними виданнями та проявляли пасивність у відродженні друкованого слова рідною мовою.

55. Гехтер Максим Григорович (1885 - 1947) - публіцист і політичний діяч. Працював відділоводом у редакції газети «Рада». Там сформувався в журналіста-професіонала. Публікувався у ЛНВ, часописах «Село», «Засів». Висвітлював теми кооперації, переселення, робітничого й сільського життя, писав рецензії на праці з економічних, національних та політичних проблем.

56. Йдеться про опрацювання відповідей на запитання анкети до передплатників, які були розіслані редакцією «Ради» на початку березня 1909 р. Є. Чикаленко у «Щоденнику» (К., 2004, т. I), у запису 21 березня 1909 р. зафіксував, що до того часу редакція отримала більше 300 відповідей з різними зауваженнями і побажаннями.

57. Русов Олександр Олександрович (1847 - 1915) - громадський діяч, публіцист, статистик, етнограф. У 1902 р. переїхав до Петербурга, працював там у страховому товаристві. 1909 р. повернувся до Києва, де працював викладачем у комерційному інституті. Автор більше 40 наукових праць з економічної статистики, співпрацював з «Громадською думкою», «Радою», подавав дописи із Петербурга, публікувався в «Киевской старине», «Рідному краї», «Новій громаді», «Світлі» та ін. виданнях.

58. Йдеться про Павловського Мефодія Івановича (1877 - 1957) - редактора, журналіста, діяча кооперативного руху. Працював коректором у «Громадській думці», секретарем і редактором «Ради» (1906, 1907 - 1909, 1910) та друкував рецензії на театральні й музичні твори. Очевидно, автор вживав езопову мову.

59. Мається на увазі Грінченко Б. Д.

60. Йдеться про Кибальчич Надію (по чоловікові - Козловську, 1878-1914) - поетесу і письменницю, що друкувалася в ЛНВ та «Раді».

61. Оповідання «Лихо» Н. Кибальчич друкувалося в «Раді» на початку 1910 р. (№ 5, 8 січня; № 6, 9 січня; № 7, 10 січня; № 8, 12 січня; № 9, 13 січня; № 10, 14 січня; № 11, 15 січня; № 12, 16 січня).

